

УДК 340.1

КЛАСИФІКАЦІЯ ОСОБИСТИХ ПРАВ ЛЮДИНИ CLASSIFICATION OF INDIVIDUAL HUMAN RIGHTS

Кожан В.В.,
*здобувач кафедри теорії та філософії права
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано основні підходи до систематизації системи прав людини та, зокрема, особистих прав людини. Визначено різноманітні критерії класифікації таких прав, досліджено перелік прав людини, які становлять собою особисті права людини. Доведено необхідність наповнення особистих прав людини такими правами: право на життя, право на гідність, право на свободу та право на особисту недоторканність.

Ключові слова: класифікація прав людини, різноманітність особистих прав людини, критерії класифікації особистих прав людини.

В статье проанализированы основные подходы к систематизации системы прав человека и, в частности, личных прав человека. Определены различные критерии классификации таких прав, исследован перечень прав человека, которые составляют собой личные права человека. Доказана необходимость наполнения личных прав человека следующими правами: право на жизнь, право на достоинство, право на свободу и право на личную неприкосновенность.

Ключевые слова: классификация прав человека, разнообразие личных прав человека, критерии классификации личных прав человека.

The article analyzes the main approaches to the systematization of human rights and in particular personal rights. Define different criteria for the classification of such rights, researched list of human rights that constitute personal human rights. The necessity of filling individual human rights the following rights: the right to life, the right to dignity, the right to liberty and the right to security of person.

Key words: classification of human rights, diversity, individual human rights, classification criteria of individual human rights.

Актуальність теми. Особисті права людини є структурним елементом усієї системи прав людини. В свою чергу особисті права людини становлять собою певну сукупність елементів, які об'єднуються в окремі підсистеми. Тому для цілісної характеристи-

ки особистих прав людини, для полегшення їх розуміння потрібно провести класифікацію таких прав.

Класифікація структурних елементів покликана сприяти більш цілісному теоретичному та практичному сприйняттю явища загалом. З практичної точ-

ки зору класифікація допомагає структурувати поведінку учасників суспільних відносин, пов'язаних із цим систематизованим явищем.

Метою дослідження є здійснення класифікації особистих прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософський енциклопедичний словник визнає класифікацію, як систему субпідрядних понять (класів, об'єктів) деякої галузі знання або діяльності людини, яка часто надається у вигляді різних за формою схем (таблиць) і використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів, а також для орієнтування в різноманітні понять або відповідних об'єктів [1, с. 257].

Особисті права людини становлять собою певну систему елементів, яка характеризується певними ознаками. Окрім того вони виступають елементом системи прав людини. Тому для цілісної картини наведемо спочатку різноманітні класифікації прав людини.

Як зазначає Д.І. Луковська, в науковій літературі існує понад 10 критеріїв класифікації прав та свобод людини [2, с. 2]. Наведемо та проаналізуємо доступні нам класифікації прав та свобод людини.

На думку С.В. Бахіна існує офіційна класифікація прав і свобод людини, яка передбачена міжнародними договорами, та неофіційна або доктринальна, яку проводять науковці [3, с. 42]. Взагалі аналогічного положення про класифікацію прав і свобод людини дотримується В.М. Капіцин [4, с. 108]. Почнемо з доктринальних класифікацій.

За джерелом походження прав людини їх розділяють на: а) природні і б) позитивні. В даний час юристи виділяють два найважливіших джерела: 1) саму природу або факт народження людини (це положення обґрунтовують прихильники природного права) і 2) закони держави (так стверджують представники позитивного права) [5, с. 10].

Права людини поділяються на позитивні та негативні, що відображають позитивні та негативні аспекти свободи. Позитивні права людини фіксують обов'язки держави, осіб і організацій надати громадянину ті або інші блага, здійснювати певні дії (право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, гідний життєвий рівень). Здійснення позитивних прав не можливе без наявності у держави достатніх ресурсів, їх конкретне наповнення прямо залежить від багатства країни і демократичності її політичної системи.

У негативному значенні свобода розуміється, як відсутність примусу, обмеження у ставленні до особи, в позитивному – свобода вибору, а головне, спроможність людини до досягнення своєї мети, прояву хисту до індивідуального розвитку. Згідно з такими відмінностями свободи негативні права визначають обов'язки держави та інших людей стримуватися від тих або інших дій у ставленні до особи [6].

Відносно їх функціонального призначення права поділяють на матеріальні та процесуальні [7, с. 14].

В залежності від значення для людини, права поділяють на основні (fundamental) та неосновні (minor) права людини. Щодо співвідношення цих прав існу-

ють різні точки зору. Так, Д. Клейн вважає, що основні права людини слід відрізнити від прав, які гарантуються конституціями чи законами окремих держав. Перші належать до норм, які є настільки основоположними, що визнані в цілому світі, як це видно з міжнародних конвенцій та практики. Всі права, які отримали універсальне визнання, можна вважати нормами *jus cogens* (імперативними нормами) [8].

Згідно з іншою точкою зору, якої дотримується І.Ю. Ліщина, фундаментальними правами є конституційні права, бо саме вони закріплюються в конституціях сучасних держав як найважливіші й пріоритетні, а на їхній основі визначається статус людини в суспільстві [9, с. 11].

На думку М.М. Антоновича, з якою ми погоджуємося, основними правами людини є універсально визнані цінності, закріплені міжнародними конвенціями та конституціями держав. Це, в першу чергу, ті норми, які в науці міжнародного права називають *jus cogens* [10, с. 15].

На думку І.Л. Литвиненка, використання терміну «неосновні» є невиправданим, і вживання такої термінології щодо прав людини тим самим применшує їх значення і взагалі є недоцільним. Права не можуть бути другорядними. Проте можливим є поділ прав і свобод на основні та конкретизуючі. У даному випадку конкретизуючі права – це аж ніяк не «другорядні», менш значні права, що потребують меншої уваги з боку держави [11, с. 59]. На думку Ю.С. Бадалянца, основні права утворюють свого роду стрижень, каркас правового статусу особи. Це, якщо продовжити метафоричні вишукування, свого роду стовбур, від якого виростають гілки, гілочки і листя – інші права і свободи, що відносяться до конкретної предметної сфери життя і діяльності особистості. Таким чином, основні права людини утворюють фундамент, базу правового статусу особи (міжнародно-правового та внутрішньодержавного) і одночасно (і тим самим) базу для похідних від них, але нітрохи не менш важливих, інших прав і свобод [12, с. 124]. Наприклад, зміст права на участь в управлінні державними справами розкривається в праві на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, праві на доступ до державної служби тощо. Перелік особистих конституційних прав людини доповнюється правами, які закріплені, наприклад, Цивільним кодексом України: право людини на ім'я, право на індивідуальність [13, с. 59].

Традиційна класифікація прав людини, в основі концепції якої лежить генераційний підхід, розроблена французьким науковцем Карелом Васаком. Цей поділ прав на три покоління передбачає, що перше покоління становлять громадянські та політичні права, друге покоління – соціально-економічні та культурні права, третє – колективні права або солідарні [14, с. 160].

Офіційну чи міжнародно-правову класифікацію прав людини пов'язують із правами, закріпленими в Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародних пактах 1966-го, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, Євро-

пейській соціальній хартії 1961-го. На основі цього виділяють політичні, громадянські, економічні, соціальні, культурні права (очевидно, критерієм попереднього поділу є сфера людського життя).

Науковці (доктринальна класифікація) все частіше критикують та виявляють недоліки вищезазначеної класифікації.

Одним із перших, хто критично поставився до вищенаведеної класифікації прав людини у вітчизняній науці, є П.М. Рабінович. Як зазначає науковець, відображена у назвах міжнародних пактів видова класифікація основоположних прав хоча й була на той час значним кроком уперед, проте згодом не завжди задовольняла потреби право-регулятивної практики та юридичної теорії. Зокрема, не можна не зауважити, що всі права людини є, у широкому сенсі, соціальними як за змістом, так і за засобами їх здійснення, оскільки вони об'єктивно зумовлені саме соціумом. З огляду на це, з чим ми в повній мірі погоджуємося, несоціальних прав людини, вочевидь, узагалі не існує [15, с. 13]. Задля справедливості необхідним є також наведення думки щодо збереження назви «соціальних» прав. В умовах розвитку ринкової економіки у сфері формування власного економічного добробуту основний тягар лягає на особу, а засобами такого формування виступають приватна власність, праця, зайняття підприємницькою діяльністю, і, відповідно, аналогічні економічні права. В тих же випадках, коли людина з тих або інших причин (хвороба, інвалідність, старість) не в змозі самостійно долучитися до виробництва економічних благ, варто вести мову про сукупність соціальних прав, які гарантуються державою і спрямовані на забезпечення мінімальних стандартів якості життя людини. Такий підхід цілком узгоджується з поняттям та змістом соціальної держави [16, с. 56–57].

Що ж до так званих громадянських прав, то таке терміно-поняття природним чином пов'язується, асоціюється з правами саме громадян, тобто не будь-яких людей, а лише тих, які є громадянами тієї чи іншої держави. А тому воно не є тотожним терміно-поняттю особистих (точніше – особистісних) основоположних прав людини [15, с. 13]. Виходячи з цього, як зазначає Ю.В. Кириченко, відомий вчений (П.М. Рабінович) виходить із неоднаковості понять «права людини» і «права громадянина», і для цього є певні підстави. По-перше, вони відображають різні аспекти статусу особи, а їх відмінність пов'язана з дуалізмом сучасного суспільства, яке, з одного боку, є громадянським, а з іншого – політично організованим. По-друге, права людини можуть існувати незалежно від їх державного визнання та законодавчого закріплення, поза відносинами їх носія з тією чи іншою державою. Права ж громадянина перебувають під захистом тієї держави, до якої належить ця особа. По-третє, багато людей у світі взагалі не мають правового статусу громадянина, й у зв'язку з цим вони формально мають лише права людини, але не мають прав громадянина. Ці розмежування збережено і в Конституції України, про що свідчить назва другого розділу, а також формулювання відповідних статей [17, с. 30].

На думку П.М. Рабіновича, за змістом (характером) потреб людини, котрі цими правами забезпечуються, можна виділити фізичні (інакше кажучи, вітальні, тобто життєві) права (зокрема права на життя; фізичну недоторканність; вибір місця проживання; безпечне природне середовище; житло; належний рівень матеріального забезпечення; власність на предмети споживання; медичне обслуговування та інші види соціального захисту); особистісні права (зокрема, право на ім'я; честь і гідність; свободу сумління, переконань та їх прояву й поширення); культурні (гуманітарні) (зокрема, право на освіту й виховання; користування надбаннями культури і мистецтва; наукову, технічну і художню творчість; авторські права); економічні (зокрема права на власність щодо засобів виробництва; здобуття професії; вибір та здійснення трудової або іншої діяльності; сприятливі умови та справедливу оплату праці; відпочинок і дозвілля); політичні права (зокрема, право на громадянство та правосуб'єктність; участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування; участь у державному управлінні суспільством; участь у створенні й діяльності громадських об'єднань; державний захист від порушень прав і свобод людини) [18, с. 12].

У літературі існує дискусія щодо виділення екологічних прав. Зокрема прихильниками такого виділення є А.Б. Венгеров, І.Л. Литвиненко, А.М. Колодій, А.С. Пазенюк, О.В. Шумак та ін. Противниками такого виділення є П.М. Рабінович, який наводить такі аргументи: в Конституції України екологічним правам присвячена лише одна стаття; за змістом екологічні права потрібно віднести до фізичних прав (особистих, що забезпечують фізичне існування особи) [15, с. 10], На думку О.Ф. Фрицького, за змістом екологічні права належить віднести до соціальних [19, с. 169].

Підсумовуючи вищенаведені висловлювання, на нашу думку, права людини за змістом (характером) потреб людини, котрі цими правами забезпечуються, поділяються на: особисті, політичні, економічні, культурні, екологічні.

Немає в юридичній літературі єдності і щодо обсягу прав, що можна називати особистими. Різні науковці наводять свої «переліки» особистих прав та свобод людини, наведемо тільки деякі. Так, на думку Е.А. Лукашевої, до них належать: право на життя і гідність особи; право на свободу; фізичну та особисту недоторканність, а також недоторканність приватного життя, житла; свободу думки і совісті; право визначати і вказувати свою національну приналежність; право на культурну самоідентифікацію, свободу вибору мови спілкування та користування рідною мовою. Це і право на захист честі і доброго імені; право на свободу пересування і вибір місця проживання; право людини на визнання її правосуб'єктності в будь-якій країні світу [20, с. 154].

Б.І. Іслаїмов вважає, що до особистих прав та свобод належать: право на життя, право на гідність, право на свободу та особисту недоторканність, недоторканність приватного і сімейного життя, збереження її та-

емниці, недоторканність житла, право на захист честі і доброго імені, таємницю листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, право на свободу пересування і вибору місця проживання, свободу думки, совісті і віросповідання.

На думку Б.І. Іслаїмова, яку ми підтримуємо, в залежності від сфери застосування особисті права і свободи можна умовно поділити на дві групи. Перша включає загальні і більші права: право на життя, право на свободу особистості, право на фізичну цілісність, право на честь і гідність. Друга група містить права, які конкретизують категорії першої групи:

право на недоторканність житла, право на свободу думки та віросповідання, право на таємницю листування і комунікацій, право на свободу пересування і поселення, а також кримінально-правові та процесуальні гарантії особистих прав і свобод [21, с. 31].

Висновки. У літературі є значна кількість класифікацій прав людини, що здійснюються за різноманітними критеріями. Деякі з елементів цих класифікацій викликають бурхливі наукові дискусії, зокрема виділення екологічних прав людини. На нашу думку, особисті права людини поділяються на загальні та конкретизуючі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол. С.С. Аверинцев и др. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.
2. Луковская Д.И. Классификация прав и свобод человека и гражданина / Д.И. Луковская // История государства и права. – 2007. – № 15. – С. 2–4 (2).
3. Бахин С.В. О классификации прав человека, провозглашённых в международных соглашениях / С.В. Бахин // Правоведение. – 1991. – № 2. – С. 41–51.
4. Стремухов А.В. Основания классификации прав и свобод человека / А.В. Стремухов // Ленинградский юридический журнал. – 2012. – № 1. – С. 7–17.
5. Горлач І.М. Політологія: наука про політику / І.М. Горлач, В.Г. Кремень. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/775/41/>.
6. Капицын В.М. Сложности научной классификации прав человека / В.М. Капицын // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия Философские науки. – 2014. – № 3. – С. 43–50.
7. Klein D.A Theory for Application of Customary International Law of Human Rights by Domestic Courts // Yale J. Int'l L. – 1988. – Vol. 13. – 354 с.
8. Лищина І.Ю. Международные механизмы защиты прав человека. // Харьковская правозащитная группа / І.Ю. Лищина. – Харьков: Фолио, 2001. – 112 с.
9. Антонович М.М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації / М.М. Антонович // Наукові записки. / Т. 45. // Політичні науки. – 2005. – С. 9–16.
10. Литвиненко І.Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини та громадянина / І.Л. Литвиненко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 55–63.
11. Бадалянц Ю.С. Права человека: учебное пособие / Ю.С. Бадалянц, Д.А. Ягофаров. – Москва–Рязань: Поверенный, 2006. – 519 с.
12. Литвиненко І.Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини та громадянина / І.Л. Литвиненко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 55–63.
13. Болібрух Н.Б. Класифікація прав людини за Карелом Васаком / Н.Б. Болібрух // Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід : матеріали першої науково-практичної конференції, 30 квітня 2015 року, Львів / Національний університет «Львівська політехніка», Навчально-науковий інститут права та психології, кафедра конституційного та міжнародного права. – Львів, 2015. – С. 160–163.
14. Капицын В.М. История, теория и защита прав человека: учебник / В.М. Капицын. – М.: Московский университет потребительской кооперации, 2003. – 260 с.
15. Рабінович П.М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістовна класифікація / П.М. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2. – С. 10–16.
16. Литвиненко І.Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини та громадянина / І.Л. Литвиненко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 55–63.
17. Кириченко Ю.В. Класифікація прав і свобод людини і громадянина за Конституцією України: теоретичні та практичні аспекти / Ю.В. Кириченко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право». – 2014. – Вип. 21. – С. 26–32.
18. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / П.М. Рабінович. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
19. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник / О.Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
20. Лукашева Е.А. Права человека: учебник / Е.А. Лукашева. – М.: Норма; ИНФРА-М, 2011. – 560 с.
21. Исмаилов Б.И. Международные стандарты в области личных прав и свобод человека и национальное законодательство Республики Узбекистан: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01 / Б.И. Исмаилов. – Т., 2007. – 344 с.